

ОПЕРАЦІЯ «ВІСЛА». ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ

Надання правової оцінки конфліктам минулого є справою непростю. Особливо, якщо це стосується конфліктів, які мали місце на територіях, що належать до іншої держави. Насамперед тому, що простого дослідження причин та обставин перебігу такого конфлікту для цього недосить. Необхідною умовою є наявність законодавчого акту, за нормами якого події можна надати відповідної кваліфікації та правової оцінки. Саме тут і постає перша проблема: згідно якого законодавчого акту слід оцінювати певну історичну подію? Адже якщо мова йде про примусове переміщення цілих груп населення у країнах Східної Європи після закінчення Другої світової війни, санкціоновані де-юре або де-факто владою цих країн, то чинне на той момент національне законодавство не визнавало їх ані протиправними, ані, тим більше, злочинними¹. Більш того, у окремих випадках такі дії прямо обґрунтовувалися міждержавними або міжнародними домовленостями, чи виправдовувалися мотивами «помсти», необхідністю відновлення «справедливості» щодо окремих груп, які у період 1938-1945 років нібито «масово» підтримували нацистську Німеччину, а тому начебто мали нести за це колективну відповідальність². База міжнародно-правових актів у сфері міжнародного гуманітарного права у той час також перебувала лише на стадії формування³. Нарешті, загальний принцип кримінального права⁴ визначає: певне діяння є злочином, лише якщо чинний на той момент закон визначав його таким. А ухвалені раніше закони, якими запроваджується кримінальне покарання, зазвичай не мають зворотної дії та не

¹ Див. наприклад: Кримінальний кодекс Республіки Польща від 11.07.1932. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19320600571>; Кримінальний кодекс Війська Польського, затверджений декретом Польського комітету національного визволення від 23.09.1944 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19440060027>.

² Так, наприклад, масове примусове виселення німців з території Чехословаччини, Польщі або колишньої Східної Пруссії (Калінінградської області РРФСР) ґрунтувалося на рішенні Берлінської (Потсдамської) конференції 17.07 – 02.08.1945, розділ XII якого визначав, що «мало бути здійснене переміщення до Німеччини німецького населення або його частини, яке залишилося у Польщі, Чехословаччині та Угорщині» (http://www.hist.msu.ru/ER/Text/War_Conf/berlin_main.htm). На підставі цього урядами Чехословаччини, Польщі, а пізніше СРСР були прийняті рішення, відповідно до яких кількомільйонне німецьке населення Судетської області, Силезії, а також колишньої Східної Пруссії було примусово переселено на територію Німеччини.

³ Якщо не брати до уваги гаазьку Конвенцію 1907 р. про закони і звичаї війни на суходолі, то одним із перших чинних на той момент міжнародно-правових актів був статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн вісі, затверджений 08.08.1945 (http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_201). Його стаття 6 визначала три основні категорії дій, які вважалися злочинами: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. Однак стаття 1 та інші норми статуту містили обмовку, що його дія поширюється лише на процес притягнення до суду та покарання «головних військових злочинців європейських країн вісі», тобто, нацистської Німеччини та її союзників.

⁴ Цей принцип закріплений, зокрема, у частині другій статті 11 Загальної декларації прав людини, статті 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, статтях 4 та 5 Кримінального кодексу України від 05.04.2001, статтях 1 та 4 Кримінального кодексу Республіки Польща від 06.06.1997 та інших кримінальних законах країн Європи.

поширюються на раніше вчинені діяння. Тому питання про можливість їх ретроспективного застосування з метою покарання винних осіб залишається дискусійним⁵.

Зовсім інша річ, якщо мова йде про надання правової або політичної оцінки самим діянням з позиції загальних принципів міжнародного гуманітарного права та сьогоденного законодавства з метою морального засудження суспільством таких діянь та недопущення їх повторення у майбутньому.

Починаючи з 1990 року в Польщі та Україні відбулося кілька спроб надання політичної оцінки подіям польсько-українського конфлікту 30-40 років ХХ століття загалом або його окремим епізодам, таким як операція «Вісла». Результатами стали кілька спільних заяв президентів та парламентів обох держав⁶, а також тривалі дискусії у палатах польського парламенту, які завершилися прийняттям відповідних постанов, метою яких було надання певним епізодам польсько-українського конфлікту політико-правової оцінки⁷. З боку української влади, зокрема, депутатів Верховної Ради, подібні спроби також мали місце. Проте вони, здебільшого, були реакцією на попередні дії польських «колег» та стосувалися або оцінки рішень польського парламенту⁸ як таких, або були спробою «симетричної» відповіді на визнання «геноцидом» антипольських акцій на території Волині⁹.

---

⁵ Одним з показових прикладів такого ретроспективного застосування кримінального закону по відношенню до раніше вчиненого діяння є рішення судів Держави Ізраїль у справі проти Адольфа Ейхмана, якого було засуджено за законами держави Ізраїль за злочини проти єврейського народу, вчинені під час Другої світової війни. Також слід згадати резолюцію Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем» від 27.06.1996 № 1096 (1996), згідно якої «дозволяється притягати до суду й піддавати покаранню будь-яку особу за будь-яке діяння або недогляд, який на момент його здійснення не був кримінальним злочином відповідно до національного законодавства, але яке вважалося кримінальним злочином згідно із загальними принципами права, визнаними у цивілізованих країнах. Детальніше див.: Захаров Є. Засудження злочинів комуністичного режиму СРСР. – Х.: Права людини, 2013. – С. 30-33.

⁶ Спільна заява Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання» від 21.05.1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/616_005; Заява парламентів України і Республіки Польща з нагоди 60-ї річниці волинської трагедії від 10.07.2003 // Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 7, ст. 61; Спільна заява Президента України і Президента Республіки Польща «Про примирення в 60-ту річницю трагічних подій на Волині» від 11.07.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/3_4_03_2.htm.

⁷ Наприклад: постанова Сенату Республіки Польща у справі акції «Вісла» від 03.08.1990 // Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 5: Акція «Вісла» / Ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал та ін. – Варшава – К.: 2006. – С. 778-779; Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1943–1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dziennikustaw.gov.pl/mp/2016/726/1>; Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej w latach 1939–1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WMP20160000638>.

⁸ Заява Верховної Ради Української РСР з приводу постанови Сенату Республіки Польща від 03.08.1990 щодо акції «Вісла» // Стенограма десятого пленарного засідання Верховної Ради УРСР від 09.10.1990 [Електронний

Також за останні понад два десятиліття в Україні та Польщі з'явилася низка досліджень, було проведено кілька спеціальних семінарів та конференцій, присвячених операції «Вісла»¹⁰.

Свого часу владними інституціями обох країн було зроблено спроби політико-правової кваліфікації цієї акції. Так у серпні 1990 року Сенат Республіки Польща ухвалює постанову, якою «засуджує акцією "Вісла", в ході якої застосовано – притаманний тоталітарним системам – принцип колективної відповідальності»¹¹. У заяві-відповіді Верховна Рада констатувала, що «Акція "Вісла" зруйнувала етнічну цілісність українців у Польській Народній Республіці. Українці понесли величезні людські, матеріальні, духовні втрати. Насильницьки переселені, розсіяні, позбавлені рідних осель, свого майна, культурно-освітніх закладів та церков, вони втратили можливість повноправного національного життя і досі відчувають наслідки тієї трагедії»¹². У 1997 році Президенти України та Польщі у спільній заяві зазначили, що «Окремою трагічною сторінкою в історії наших стосунків була акція "Вісла", що завдала удару всій українській громаді Польщі»¹³. Через десять років у іншій заяві глави держав констатували, що акція «Вісла» «...була в історії сучасної Польщі прикладом несправедливості, яка стала наслідком дій тоталітарної комуністичної влади. У 1947 році вона довела до депортації з південно-східної Польщі багатьох тисяч польських громадян українського походження, призвела до розпорошення української спільноти Польщі, ставши тим самим черговою ланкою трагічного ланцюга конфліктів. Ця подія, яка суперечить основним правам людини, була засуджена у 1990 році спеціальною ухвалою Сенату Республіки Польща»¹⁴. Однак, як бачимо, чіткої правової

ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4445.html>; Заява Верховної Ради України «У зв'язку з ухваленням Сенатом і Сеймом Республіки Польща постанов від 7 липня 2016 року та 22 липня 2016 року щодо Волинської трагедії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Novyny/134295.html>.

⁹ Див. наприклад: «Свобода» підготувала постанову про етнічні чистки українців поляками [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/ukr/short/2013/07/20/131189/>; Проект Постанови Верховної Ради України про вшанування пам'яті жертв геноциду, вчиненого Польською державою щодо українців у 1919 - 1951 роках та пояснювальна записка до нього [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59866.

¹⁰ Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 5: Акція «Вісла» / Ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал та ін. – Варшава – К.: 2006. - С. 22–28.

¹¹ Постанова Сенату Республіки Польща у справі акції «Вісла» від 03.08.1990 // Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття... – С. 778-779.

¹² Заява Верховної Ради Української РСР з приводу постанови Сенату Республіки Польща від 03.08.1990 щодо акції «Вісла»...

¹³ Спільна заява Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання» від 21.05.1997...

¹⁴ Спільна заява Президента України та Президента Республіки Польща з приводу 60-х роковин акції «Вісла» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/strony_ukr02/dokumenty/00dok18.htm.

кваліфікації подій, пов'язаних із організацією та проведенням операції «Вісла», ці акти та заяви не містять.

У проектах актів з українського боку чітка правова кваліфікація операції «Вісла» також відсутня. У проекті постанови Верховної Ради з нагоди 70-х роковин від початку депортації українців Польською Народною Республікою у 1944-1951 роках її автори розглядали акцію виключно як складову більш глобального процесу депортацій українців на території Польщі, який вони пропонували визнати етнічними чистками з ознаками геноциду щодо українців¹⁵. У проекті іншої постанови операція «Вісла» так само розглядалася як складова політики Польської держави щодо українців у першій половині ХХ століття, яку пропонувалося «кваліфікувати як геноцид»¹⁶. Разом з тим, обидва проекти так і не були ухвалені українським парламентом. Народний депутат VII скликання Олег Панькевич у своєму виступі з нагоди 66-ї річниці початку операції «Вісла» запропонував визнати її етноцидом¹⁷.

У 2007 році питання правової кваліфікації операції «Вісла» порушила перед польським Інститутом національної пам'яті одна з українських організацій. Жешувський відділ ІПН, який розглядав її звернення, дійшов висновку, що оскільки акція здійснювалася винятково на підставі рішень вищих державних органів та інституцій, і виселення українського населення мало бути «лише допоміжною акцією», то операція «Вісла» «не може бути визнана такою, що носила ознаки "злочину геноциду"»¹⁸.

Окремі спроби кваліфікації операції «Вісла», часом доволі полярні, можна знайти у роботах низки польських та українських дослідників. Так, Єва Семашко та Збігнев Пальський зазначали, що «переселення було неунікним, відбувалося в гуманних умовах, а українців переселяли на землі з вищим цивілізаційним рівнем розвитку». Тадеуш Ольшанський, Богдан Скарадзінський та Ёжегож Мотика навпаки вважали, що «переселення не можна вважати виправданими, а слід трактувати як складову частину комуністичного

---

¹⁵ Проект постанови Верховної Ради України «Про вшанування жертв депортацій та етнічних чисток з ознаками геноциду (До 70-х роковин від початку депортацій українців Польською Народною Республікою у 1944-1951 роках)» від 24.07.2013 № 3019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=47965&pf35401=271023>.

¹⁶ Проект постанови Верховної Ради України «Про вшанування пам'яті жертв геноциду, вчиненого Польською державою щодо українців у 1919-1951 роках» від 03.08.2016 № 5012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59866.

¹⁷ Олег Панькевич: «Польща повинна визнати акцію "Вісла" етноцидом українців» // Вісник Світової федерації українських лемківських об'єднань. – 2013. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusuk.org/visnyk%20SFULO/Visnyk%204.pdf>. – С. 3.

¹⁸ Ільюшин І. Важке українсько-польське історичне минуле в матеріалах слідства польського Інституту національної пам'яті // Україна – Європа – Світ: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль, 2010. – Вип. № 4. – С. 48.

"наведення порядку" у Центральній Європі»¹⁹. А. Ліпкан охарактеризував акцію як депортацію, але як такої правової кваліфікації з точки зору норм міжнародного права їй не надав²⁰. Ярослав Дашкевич кваліфікував події операції «Вісла» як етнічну чистку²¹. Нарешті Гжегож Мотика у своїй книзі охарактеризував акцію «щонайменше типовим комуністичним злочином (згідно з визначенням у Законі про ІНП)» та припустив, що «ми маємо справу зі спробою вчинення членами ПРП [Польської робітничої партії – С. Р.] так званого етнотциду»²².

Однак використання тих чи інших юридичних термінів щодо операції «Вісла», здебільшого, не було наслідком ґрунтовного та детального історичного дослідження причин, перебігу та наслідків акції. Тому питання правової кваліфікації операції «Вісла» є важливим та актуальним.

Законодавчі акти, які використовуються для правової кваліфікації операції «Вісла»

Це дослідження присвячене правовій кваліфікації операції «Вісла» відповідно до існуючих на сьогодні норм міжнародного права. Питання ретроспективного застосування кримінального законодавства з метою покарання організаторів або виконавців цієї операції є предметом окремої дискусії і тут не розглядатиметься. Саме тому для цілей цього дослідження використовуватимуться положення Римського статуту міжнародного кримінального суду (надалі – Римський статут) у частині найбільш серйозних злочинів, які відносяться до юрисдикції цього суду, а також інші міжнародно-правові акти, які стосуються таких злочинів²³.

Згідно з частиною першою статті 5 Римського статуту найбільш серйозними злочинами, які викликають стурбованість усього світового співтовариства є: геноцид,

---

¹⁹ Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття... – С. 26–27.

²⁰ Ліпкан А. Операція «Вісла»: переселення чи депортація? // Воєнна історія. – 2003. - № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/1_03_9.htm.

²¹ Дашкевич Я. Подзвіння операції «Вісла». // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 1997. - № 10. – С. 56.

²² Мотика Г. Від Волинської різанини до Операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. Авторизований пер. з пол. А. Павлишина, післямова д.і.н. І. Льюшина. – К: Дух і Літера, 2013. – С. 286–287.

²³ Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 з наступними змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_588/print1445712443297391; Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_155; Резолюція № 780 (1992), прийнята на засіданні Ради безпеки ООН 06.10.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://undocs.org/ru/S/RES/780\(1992\)](http://undocs.org/ru/S/RES/780(1992)); Final report of the Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/1994/674; IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_222; Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_154/print1445712443297391.

злочини проти людяності, злочини агресії та воєнні злочини. В силу зрозумілих причин операція «Вісла» не може бути кваліфікована як злочин агресії. Тому у рамках цього дослідження правова кваліфікація операції «Вісла» буде здійснюватися саме на предмет можливості її віднесення до злочину геноциду, воєнного злочину або злочину проти людяності. Однак, перш ніж перейти до юридичного аналізу, слід коротко зупинитися на подіях, пов'язаних із організацією та перебігом самої акції.

Організація та перебіг операції «Вісла»

Рішення про проведення акції було ухвалено на спеціальному засіданні Політбюро ПРП 29 березня 1947 р. Її мета була визначена наступним чином: «У рамках репресивної операції щодо українського населення [...] швидкими темпами переселити українців і змішані родини на повернені терени (передусім Півн. Пруссія), не витворюючи суцільних груп і не ближче 100 км від кордону»²⁴. На виконання цього рішення на початку квітня спеціальні служби Польщі підготували проект операції, яка тоді мала кодову назву «Схід». Її завданням було визначено «остаточне вирішення української проблеми у Польщі»²⁵. Для цього пропонувалося виселити всіх етнічних українців, а також мішані польсько-українські сім'ї з південно-східного прикордоння на північно-західні землі Польщі та розселити їх там за принципом якомога більшої розпорошеності. Одночасно з акцією виселення мала бути здійснена «активна ліквідація банд УПА, які повинні були безпощадно знищені після завершення евакуації». Для проведення акції створювалася спеціальна оперативна група з військових, безпекових, міліцейських підрозділів та за участю представників цивільної адміністрації. Для її здійснення відводився «максимально короткий строк (якщо це буде можливо, протягом 4-х тижнів)»²⁶.

Проведення операції «Вісла» розпочалося 28 квітня 1947 року. Вона охопила значні території Лемківщини, Надсяння, Підляшшя і Холмщини. Під час операції військові частини брали села у кільце, і населенню повідомлялося про негайне переселення та надавалося лише кілька годин (від півгодини до чотирьох) для збору найнеобхідніших речей. Як зазначається у звітах органів громадської безпеки Польщі, акція застала «населення, яке підлягає переселенню, непідготовленим. [...] завдяки добре дотриманій військовій таємниці,

---

²⁴ Protokół nr posiedzenia Biura Politycznego Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej od 29.03.1947 // Akcja "Wisła" 1947. Dokumenty i materiały / Wstęp, wybór i opracowanie dokumentów E. Miśiło. – Warszawa: Archiwum Ukraińskie & Management Academy Group, 2013 – S. 260.

²⁵ Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття... – С. 66–71.

²⁶ Докладніше про перший варіант плану операції див.: В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942–1947. – Вид. 2-е, доп. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – С. 297–298; Мотика Г. Від Волинської різанини до Операції «Вісла»... – С. 263–265.

населення загалом було дезорієнтоване і до останнього часу працювало на полях»²⁷. Після цього населення під конвоєм військових відправляли на так звані збірні пункти. Там співробітники органів держбезпеки проводили виявлення «неблагонадійних» елементів, укладали реєстри депортованих та їхнього майна. Сім'ї підозрюваних у симпатіях до українського підпілля або арештовувалися одразу, або підлягали розселенню у кількості не більше однієї у кожному населеному пункті. Решта українського населення вивозилася подалі від державного кордону та розселялася групами, які не перевищували 10% місцевого польського населення з метою їх швидкої асиміляції. Переселені особи відповідно до наказів командування ОГ «Вісла» були обмежені у вільному пересуванні, а тих, що намагалися самостійно повернутися додому, затримували та поміщували до так званого «транзитного табору» у Явожно, де піддавалися допитам і катуванням з боку співробітників органів держбезпеки. Усього в результаті операції «Вісла» було депортовано понад 140 тисяч осіб²⁸.

З документів українського підпілля відомо також, що у квітні 1947 року під час проведення акції польськими військовими підрозділами було спалено принаймні 13 українських сіл повністю і 1 частково²⁹.

Правова кваліфікація операції «Вісла» як геноциду

Останнім часом, особливо після ухвалення польським парламентом резолюції щодо «геноциду» польського населення на Волині, серед окремих українських політичних сил та громадських організацій набуває певної популярності точка зору, що операцію «Вісла» слід кваліфікувати як «геноцид українського населення». Однак, наскільки така позиція відповідає нормам міжнародного законодавства?

Стаття 6 Римського статуту, а так само стаття II Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього визначає геноцид як діяння з метою знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку шляхом: убивства членів такої групи; заподіяння їм серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу; навмисного створення для групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове її фізичне знищення; заходів, розрахованих на запобігання народженню дітей у середовищі групи; насильницької передачі дітей з однієї групи до іншої.

---

²⁷ Інформація органів громадської безпеки про ситуацію на місцях // Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття... – С. 144–147.

²⁸ Мотика І. Від Волинської різанини до Операції «Вісла»... – С. 265–267, 273.

²⁹ Вісті з терену за місяць квітень 1947 р. // Архів Центру досліджень визвольного руху. – Ф. 9. – Т. 3. – Од. зб. 33. – Арк. 202–203.

Елементами складу злочину геноциду як будь-якого злочину взагалі є його об'єкт, суб'єкт, об'єктивна, суб'єктивна сторони. Відсутність хоча б одного з цих елементів свідчить про те, що певне діяння або подія не можуть бути визнані злочином³⁰.

Об'єктом злочину геноциду є безпека існування певної групи населення, **об'єктивною стороною** – суспільно небезпечна дія або бездіяльність, спрямовані на повне або часткове знищення цієї групи, **суб'єктом геноциду** є будь-яка особа, а **суб'єктивна сторона** характеризується прямим умислом. Мета геноциду – це завжди повне або часткове знищення певної групи населення за національною, етнічною, расовою або релігійною ознакою.

Аналіз документальних джерел, а також обставин проведення операції «Вісла» свідчить про те, що метою здійснення акції не було повне або навіть часткове знищення українського населення. Мова йшла виключно про його примусове переміщення з відповідної території та створення умов, які перешкоджали його поверненню назад. У джерелах також відсутня інформація про те, що внаслідок проведення операції «Вісла» мало місце масове фізичне знищення всього або принаймні значної частини українського населення. Тому немає підстав стверджувати про наявність прямого умислу на повне або часткове знищення українського населення унаслідок проведення акції.

З огляду на це, відповідно до норм міжнародного права операція «Вісла» не може бути кваліфікована як злочин геноциду.

Правова кваліфікація операції «Вісла» як злочину проти людяності

Частина перша статті 7 Римського статуту визначає перелік діянь, які здійснюються у рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб та визнаються злочинами проти людяності. До таких діянь відносяться, серед іншого, «депортація або примусове переміщення населення», «катування», «переслідування будь-якої групи, яка підлягає ідентифікації, або спільноти з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних як це визначено у пункті 3 або інших мотивів, які повсюдно визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-якими діяннями, вказаними у цьому пункті», а також «інші нелюдські діяння аналогічного характеру, які полягають в умисному спричиненні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень, або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю».

Депортацією або примусовим переміщенням населення є «примусове переміщення осіб, які піддаються виселенню або іншим примусовим діям з району, в якому вони законно перебувають, за відсутності підстав, які допускаються міжнародним правом». «Катуванням»

---

³⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І Хавронюка. – К.: Каннон, А. С. К., 2002. – С. 14.

є «умисне спричинення сильного болю або страждань, фізичних чи психічних, особі, яка знаходиться під вартою або під контролем обвинуваченого». «Переслідуванням» є «умисне та серйозне позбавлення основних прав всупереч міжнародному праву за ознакою приналежності до тієї або іншої групи чи іншої спільноти».

Отже, чи може бути операція «Вісла» кваліфікована як злочин проти людяності?

По-перше, як вже зазначалося вище, метою операції «Вісла» було здійснення примусового переміщення українського населення з південно-східних прикордонних територій Польщі на інші території. Українське населення проживало на зазначених територіях протягом тривалого періоду часу до моменту проведення акції, тобто «на законних підставах». Доказів зворотнього у жодному офіційному документі не міститься. Ані нормами діючого на сьогодні міжнародного права, ані чинними у 1947 році міжнародно-правовими актами таке примусове переміщення українського населення не визначалося як законне та допустиме³¹.

Отже, переміщення українського населення в рамках проведення операції «Вісла»:

а) мало примусовий характер (відбувалося загалом всупереч волі самого населення та із застосуванням військових підрозділів);

б) стосувалося переміщення груп населення саме за їх національною ознакою (етнічних українців або членів змішаних українсько-польських сімей);

в) стосувалося переміщення українського населення з районів, у яких воно на законних підставах перебувало станом на момент проведення акції;

г) проводилося за відсутності підстав, які допускаються міжнародним правом.

Тому операція «Вісла» може бути визначена як «депортація або примусове переміщення населення».

По-друге, в рамках проведення акції відбувалася так звана «селекція» українського населення на предмет співпраці із структурами українського підпілля. Запідозрених у такій співпраці, а також осіб, які самовільно поверталися у місця виселення, направляли до так званого «транзитного табору» у Явожно. Там співробітники органів держбезпеки проводили їхні допити і «під час допитів катували в'язнів. Тортури полягали в побитті, кóпанні, ураженні електричним струмом, обливанні холодною водою, вливанні її до рота й носа, встромлянні шпильок у тіло, саджанні на ніжку перевернутого стільця»³².

---

³¹ Двосторонні домовленості між Польщею та СРСР (УРСР) щодо переміщення населення, незалежно від ставлення до таких домовленостей як таких, станом на квітень 1947 року вже вичерпали свою дію. Рішення Берлінської (Потсдамської) конференції 17.07–02.08.1945 стосувалися переміщення виключно німецького населення з території країн Східної Європи на територію Німеччини.

³² Мотика Г. Від Волинської різанини до Операції «Вісла»... – С. 267.

Тому відповідні діяння у рамках операції «Вісла» можуть бути визначені як «катування».

По-третє, у рамках проведення операції «Вісла» примусово переміщеним українцям було заборонено самовільно повертатися на території, звідки їх було виселено. Зазначені дії було санкціоновано безпосередньо командувачем ОГ «Вісла»³³. Стаття 13 Загальної декларації прав людини гарантує кожній людині право «вільно пересуватися та обирати собі місце проживання у межах кожної держави»³⁴. Тому такий наказ є позбавленням українців одного з основних прав людини, гарантованих міжнародним законодавством.

З огляду на це, відповідні діяння у рамках операції «Вісла» можуть бути визначені як «переслідування групи, яка підлягає ідентифікації, з національних мотивів у зв'язку з проведенням депортації та примусового переміщення цієї групи».

По-четверте, хоча у липні 1947 року спеціальним наказом командувача ОГ «Вісла» було створено контрольні групи, які мали опікуватися старанним збереженням майна, що залишилося після виселення українців та передати його під охорону силових структур³⁵, однак у квітні 1947 року підрозділами Війська польського було спалено мінімум 14 повністю та 1 частково населених пунктів на очах у українського населення, яке з них примусово депортувалося. У поєднанні з заборонаю українцям повертатися у місця виселення, а також тією обставиною, що надані переселенцям у західних районах Польщі господарства «були найчастіше знищені й занедбані, а поля незасіяні. Багато приміщень потребували капітального ремонту. Траплялися випадки виділення одного господарства кільком сім'ям»³⁶, такі діяння могли мати умисний характер з метою заподіяння примусово переселюваним особам сильних страждань та серйозної шкоди психічному здоров'ю. Утім, для однозначної відповіді на те, чи можуть бути відповідні діяння у рамках операції «Вісла» визначені як «інші нелюдські діяння аналогічного характеру, які полягають в умисному спричиненні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень, або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю», необхідним є встановлення умисного характеру знищення вищезазначених населених пунктів, а також фактів того, що таке умисне знищення дійсно мало на меті саме заподіяння переселюваним особам страждань та шкоди психічному здоров'ю.

---

³³ Наказ № 010 генерала Стефана Моссора про протидію поверненню переселених українців від 16.07.1947 // Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття... – С. 586–587.

³⁴ Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

³⁵ Наказ № 6 командувача ОГ «Вісла» генерала Стефана Моссора про створення контрольних груп від 06.07.1947 // Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття... – С. 536–539.

³⁶ Мотика Г. Від Волинської різанини до Операції «Вісла»... – С. 266.

Таким чином, операція «Вісла» загалом може бути кваліфікована як злочин проти людяності.

Правова кваліфікація операції «Вісла» як воєнного злочину

Стаття 8 Римського статуту визначає воєнними злочинами серйозні порушення Женевських конвенцій від 12.08.1949, зокрема, Конвенції про захист цивільного населення під час війни, у формі відповідного діяння проти осіб або їх майна (пункт «а»), інші серйозні порушення законів та звичаїв, які застосовуються у міжнародних збройних конфліктах (пункт «b») або збройних конфліктах неміжнародного характеру в межах, встановлених міжнародним правом (пункт «e»), а також серйозні порушення статті 3 Женевських конвенцій (пункт «с»). З огляду на це, виникає питання, чи може операція «Вісла» бути кваліфікована як воєнний злочин?

Відповідно до статті 2 Конвенції про захист цивільного населення під час війни її норми «застосовуються до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни [підкреслення моє – С. Р.]». Стаття 3 зазначеної Конвенції встановлює обов'язок дотримання певних положень «у разі збройного конфлікту, який не має міжнародного характеру й виникає на території однієї з Високих Договірних Сторін».

На сьогодні існує кілька визначень терміну «війна» та «збройний конфлікт». Війною визнаються: «військові дії між державами, а також державами і національно-визвольними рухами, що супроводжуються повним розривом усіх мирних відносин між ними», «збройний конфлікт між двома або більшою кількістю сторін, який звичайно відбувається задля політичних цілей», а також «будь-яке тривале зіткнення між військовими силами двох або більше урядів (міждержавна війна) або між регулярною армією і якоюсь іншою (щонайменше однією) збройною групою (внутрішньодержавна війна)»³⁷. Збройний конфлікт визначається як конфлікт, який відбувається «на території будь-якої Високої Договірної Сторони між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм

---

³⁷ Большой юридический словарь [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://juridical.slovaronline.com/%D0%92/%D0%92%D0%9E/1064-VOYNA>; Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; за ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – С. 104; Small M., Singer J. D. Resort to Arms. – Beverly Hills, 1982. – P. 23.

змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії»³⁸, або «збройний інцидент, збройна акція, збройні зіткнення обмеженого масштабу, які можуть бути наслідком спроби вирішення національних, етнічних, релігійних або інших протиріч за допомогою засобів збройної боротьби. [...] Може мати міжнародний (за участю двох або кількох держав), або не міжнародний, внутрішній характер (з веденням збройного протистояння у межах території однієї держави)»³⁹.

Таким чином, відповідно до норм міжнародного права необхідною умовою для кваліфікації певного діяння як воєнного злочину є вчинення цього діяння у рамках війни або іншого збройного конфлікту міжнародного чи неміжнародного характеру.

Станом на квітень 1947 року події Другої світової війни на території, де проводилася операція «Вісла» вже завершилися. Так само на той момент не існувало будь-якого збройного конфлікту між Польщею та СРСР (УРСР). Тому зазначені події не можуть розглядатися як війна або збройний конфлікт, який мав міжнародний або міждержавний характер. З огляду на це, операція «Вісла» не може бути кваліфікована як воєнний злочин, визначений пунктами «а» або «б» статті 8 Римського статуту.

Події операції «Вісла» відбувалися на території лише однієї країни (Польщі) у межах її міжнародно визначеного кордону, встановленого двосторонньою угодою із СРСР від 16.08.1945, яка набрала чинності у 1946 році⁴⁰. Населення, яке проживало на цих територіях після завершення двосторонніх переселень між Польщею та СРСР (УРСР), вважалось громадянами Республіки Польща. Рішення про проведення операції «Вісла» було прийнято вищими державними та партійними органами Польщі, а його реалізацію забезпечували підрозділи збройних сил, органів державної безпеки та цивільної адміністрації. Разом з тим, на цій території (так званому Закерзонні) у період осені 1945 – весни 1947 року відбувалося протистояння між польським де-факто урядом та структурами українського визвольного руху – підпіллям ОУН та загонами УПА. Хоча у зазначений період ОУН та УПА не ставили собі за мету загальнонародне антикомуністичне повстання українського населення на цій території, а визначали головним завданням захист українського населення від примусового

---

³⁸ Додатковий протокол від 08.06.1977 до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_200/print1481621726646845.

³⁹ Енциклопедія права, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://encyclopediya_prava.academic.ru/1025/%D0%92%D0%BE%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9;

⁴⁰ Umowa graniczna pomiędzy Polską a ZSRR z 16 sierpnia 1945 roku // Dziennik Ustaw RP nr 35, poz. 167 z 1947 r.; Ustawa z dnia 31 grudnia 1945 r. o ratyfikacji podpisanej w Moskwie dnia 16 sierpnia 1945 r. umowy między Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy państwowej [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19460020005>.

виселення, у кінця 1945 – першій половині 1946 року підрозділи УПА проводили періодичні напади на військові гарнізони, невеликі населені пункти, переселенчі комісії, знищували комунікації, а також проводили спалення виселених українських сіл⁴¹. Узимку та навесні 1947 року в силу ряду причин активність структур українського підпілля була незначною, однак у разі проведення примусового виселення українців польською владою підрозділи УПА та ОУН мали «знову чинити максимально активний опір. У випадку початку такої акції, мають вибухнути масові пожежі, а також "піти в рух" мости та всіляка комунікація»⁴².

Таким чином, виходячи із фактичних обставин станом на квітень 1947 року можна говорити про існування на території Польщі внутрішнього збройного конфлікту між де-факто урядом та організованими структурами українського підпілля. А тому, відповідно до пункту «б» статті 8 Римського статуту та статті 1 Протоколу II до Женевських конвенцій від 12.08.1949 до зазначеного конфлікту можуть бути застосовані вимоги пункту «е» статті 8 Римського статуту.

Як зазначалося вище, в рамках операції «Вісла» вище керівництво Польщі ставило за мету «остаточне вирішення української проблеми». Однак, у пропаганді та навіть деяких офіційних документах польська комуністична влада основною метою проведення акції визначала необхідність очищення південно-східних прикордонних територій (так званого Закерзоння) від структур Української повстанської армії, а примусове виселення з цих територій українського населення подавалося лише як «другорядна» мета⁴³ та «обґрунтовувалося» начебто потребою «захисту» населення від підрозділів УПА⁴⁴.

Підпункт VIII пункту «е» статті 8 Римського статуту визначав воєнним злочином у рамках так званого внутрішнього збройного конфлікту, серед іншого, «віддання розпоряджень про переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних з конфліктом, якщо тільки цього не вимагають міркування безпеки відповідного цивільного населення або нагальна потреба воєнного характеру».

---

⁴¹ В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942–1947... – С. 277–278, 280, 283–290.

⁴² Там само. – С. 296.

⁴³ Див. наприклад: Нота Уряду РП від 18.04.1947, вручена послом РП Мар'яном Нашковським заступникові міністра закордонних справ СРСР Андрієві Вишинському // Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття... – С. 74–75; наказ № 001 від 19.04.1947 генерала Стефана Моссора щодо створення ОГ «Вісла» та завдань підпорядкованих підрозділів // Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття... – С. 78–85; Інструкція для співробітників УБ, прикомандированих до ОГ «Вісла» // Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття... – С. 88–91; наказ № 002 командування ОГ «Вісла» від 21.04.1947 // Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття... – С. 100–107.

⁴⁴ Див. наприклад: Rozkaz zastępcy dowódcy 11 pułku piechoty do spraw polityczno-wychowawczych por. Piotra Baziuka w związku z wyjazdem pułku na Akcję "Wisła" // Akcja "Wisła" 1947. Dokumenty i materiały... – S. 399; Instrukcja Grupy Operacyjnej "Wisła" dla dowódcy oddziału wysiedlającego Ukraińców // Akcja "Wisła" 1947. Dokumenty i materiały... – S. 400–401.

Документальними джерелами не підтверджується наявність станом на квітень 1947 року обставин, які б зумовлювали необхідність вжиття заходів із забезпечення безпеки українського цивільного населення саме шляхом його примусового переміщення. Так само, з огляду на згорання узимку та навесні 1947 року активних дій структурами ОУН та УПА на Закерзонні, переміщення не могло бути викликано нагальною потребою воєнного характеру. А тому прийняття рішення про переміщення українського населення в рамках операції «Вісла» відбувалося з причин, пов'язаних з конфліктом між польським урядом та структурами українського підпілля, та саме з метою вирішення «національних» протиріч й утворення моноетнічної Польської держави.

З огляду на це, операція «Вісла» може бути кваліфікована як воєнний злочин.

Правова кваліфікація операції «Вісла» як етнічної чистки

У окремих дослідженнях та відкритих джерелах можна також зустріти визначення операції «Вісла» як етнічної чистки⁴⁵. Однак чи є така кваліфікація обґрунтованою?

Резолюція № 780 Ради безпеки ООН та складений на її виконання звіт Комісії експертів визначають етнічні чистки як «використання сили або погроз для вигнання осіб, які відносяться до тих чи інших груп, з будь-якого району з метою перетворення його на етнічно однорідний», а також як «цілеспрямовану політику, розроблену однією етнічною або релігійною групою для усунення примусовими та такими, що призводять до терору, методами, цивільного населення іншої етнічної або релігійної групи з певних географічних районів»⁴⁶. Форми, у яких може проводитися етнічна чистка, являють собою злочини проти людяності та можуть бути ув'язані із конкретними воєнними злочинами, а також підпадати під дію Конвенції про запобігання геноциду. Простіше кажучи, етнічною чисткою є діяння, яке містить або може містити в собі окремі елементи злочинів проти людяності, воєнних злочинів або злочину геноциду, чи поєднувати у собі елементи усіх або деяких з цих злочинів. Метою етнічної чистки завжди є примусове вигнання населення певної етнічної чи релігійної групи з визначеного району для перетворення його на етнічно однорідний.

---

⁴⁵ Див. наприклад: Дашкевич Я. Подзвіння операції «Вісла»... – С. 56; «Акція "Wisła"» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pl.wikipedia.org/wiki/Akcja_%E2%80%9EWis%C5%82a%E2%80%9D; «Операція "Вісла"» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%C2%A%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BB%D0%B0%C2%BB.

⁴⁶ Резолюція № 780 (1992), прийнята на засіданні Ради безпеки ООН 06.10.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://undocs.org/ru/S/RES/780\(1992\)](http://undocs.org/ru/S/RES/780(1992)); Final report of the Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/1994/674. – P. 32–34.

Як вже зазначалося вище, метою проведення операції «Вісла» було примусове переселення українського населення з чітко визначених територій на південно-східному прикордонні Польщі із заборonoю самовільного повернення переміщеного населення на ці території. Унаслідок проведення акції було депортовано понад 140 тис. українців, а натомість на цю територію було переселено близько 14 тис. поляків, що фактично перетворило її на етнічно однорідну.

З огляду на це, операція «Вісла» може бути кваліфікована як етнічна чистка.

Висновки

За результатами аналізу подій, пов'язаних із організацією та перебігом операції «Вісла», зазначена акція відповідно до норм міжнародного права не може бути кваліфікована як геноцид або як злочин агресії. Натомість вона може бути кваліфікована як злочин проти людяності, військовий злочин, а також етнічна чистка.